

Nekem Móravárost jelentették legelőször.

Móraváros, a Rókussal közvetlenül határos másik szegedi külváros, ahová időről-időre mindig elindultunk, mert az idősebb srácok hozták a hírt, hogy megyünk ve-rekedni a cigányokkal. Móraváros egyértelműen cigány territóriumnak számított, körülbelül úgy, mint a huszadik század végén a Nyócker, vagyis a Józsefváros. Azzal a különbséggel, hogy ennek nem volt olyan patinája, mint Szerb Antal Józsefvárosá-nak, amelyről nagyszerű író-irodalomtörténészünk még azt írhatta, hogy tulajdon-képpen az egész városrész albérletbe kiadó és a hivatalnokok mind főbérlok, akik befőttes üvegeik közt valami receptet őriznek, az életnek valami abszolút rendjét, ami csak errefelé nyílhat virággá. Nem: Móraváros legföljebb csak ha Sándor Csikar volt, rendre zúgó szélvészként száguldva el védője mellett az obligát bokáig legyűrt sportszárakkal, egészen fantasztikusnak tűnő cselekkkel, eleven roma kisördög a Cse-repes sor, a Móra utca vagy a Kálvária környékéről.

És a hírük, hát persze. A cigány lop, csal, hazudik, mindig sír – ahogyan Kertész Ákos Makrájában oly frappánsan karikírozva kimondatik. A „büdös” jelző éppúgy hozzájuk (is) tapadt, mint a kurvához, a vad a ráchoz vagy a buta a tothoz és a rend-őrcsizmához. Valamikor 1977-ben, újságíró iskolát éppen-csak-elvégzett, pályakezdő újdondászként küldtettem ki a több mint hírhedett dorozsmai cigánysorra – így utólag visszarévedve egyáltalán nem csoda, hogy végül nem lett irodalmi (vagy egyéb) riport a kiruccanásból.... (Addig csak a nótát ismertem a pécskai cigánysorról, ahol tudvalevően nagy a sírás-rívás, ahol haldoklik a cigányprímás – istenem, mennyi-vel hamarabb ismertem, mint magát az elcsatolt, alig 80 kilométerre délkeletre fekvő magyar falut, Klebelsberg Kuno szülőhelyét.) Később, már Duna tévés koromban Kárpátalján – Debreceni Misivel Szernyén –, a Bályu-Munkács vasútvonal közelében, a valamikori mocsarak szomszédságában a mélyen vallásos-hithű református cigányok között, ahol elképesztő trakta volt, elengedni is alig akartak, Horkay László nagy-tiszteletű úr, a későbbi püspök gitározott – később, egykori beatnyik, mindenféle garázda itókák hatására még én is – és az embermeleg, ma is mgindítóan szeretetteljes miliót a vegyes szagegyveleg és a hideg sem tudta nemhogy csökkenteni, de még ki-csinykét elhalványítani sem. Mikor 1956 nagy cigány hőségnek, Bizsunak, azaz Dilinkó Gábornak történetét, vagy az 1990-es marosvásárhelyi fekete március szomorú ma-gyarországi véget ért kiválóságának, a nagyszerű Puczi Bélának életét és halálát meg-ismertem – egészen bizonyos, hogy ezek az elő-élmények is rendkívüli – ha nem éppen meghatározó – szerepet játszottak.

Azután a zene. A cigányzene, amely éppen úgy hozzátartozott a vendéglői estékhez és a vasárnapi ebédekhez („Jó ebédhez szól a nóta”), mint a vándor-, a vályogvető- vagy éppen a muzsikuscigány a magyar flórához és faunához. Kül- és belvárosi kora-

estek a villamosokon, fényesre kiöltözködött, illatfelhőben, talpig vasalt ünneplőbe öltözött középkorú és idősebb férfiakkal, rakoncátlan göndör fekete fűrtjeik láthatóan héroszi erőfeszítéssel rendbetett frizurát mutatnak. Félő óvatossággal szorongatják a hegedűtokokat – és itt máris az ember emlékezetébe kúszik az egyik lehangulatosabb és legjellemzőbb részlet, ami ugyan lírai ihletettséggű, szépirodalmi igényvel készült szociográfiából való, de olyan elképesztően jellegzetes hangulatot – és ezen belül olyan hamisítatlan roma aromát, ezen belül olyan rendkívül pasztikus „úri cigány” miliót sugároz, hogy érdemes bővebben megidézni. A cigányzenész édesapa – cimbalmos – készül az esti fellépésre. Tehát tulajdonképpen – munkába. Aprólékos műgonddal kikeféli, a létező lefényesebbre suvicolja cipőjét, Vasalt öltönyök, ingek. Nyakkendők. Szintúgy válogatott módon. „.....megtisztelte a szolgáltatásukat választókat azzal, hogy a legszebb ruhájában, tisztán, mosolyogva húzzák a nótát virradatig (...) lázas készülődés volt minden esetben (...) egyetlen indulásra sem emlékszem úgy, hogy ne lett volna tele az egész ház apámmal (..) boldog volt, hogy mehetett, zenélhetett, akkor is ment volna, ha egyetlen fillért sem fizetnek ezért. Teljesen át tudott lényegülni, nem érzékelte az időt, csak a prímásra és a zenére figyelt.” A cipők kikészítésének szertartását – paszticitásában ritka bravúros írói villanás – muszáj kissé részletesebben tolmácsolni: „leült a sámlira, úgy, hogy lábait szétrakta, helyet csinálva ölében a cipőnek. Letakarta egy ronggyal a combjait, hogy ne piszkolódjon az otthoni ruhája. Maga elé húzta a kis faládát, amelyben benne volt a bokszt (cipőkrém), minimum három kefe és két-három rongydarab. Bal kézfejeére húzta a cipőt, és szemrevételezte minden oldaláról.(...) Pár pillanatig tartott az ’üdvözlés’, és neki látott száraz ronggyal letakarítani a cipőn lévő port és egyéb szennyeződések. Sarasan nem hagyta őket soha. Megismételte ezt a másik cipőjével is, majd elővette az egyik kését, és alaposan lekefélte őket. Gyorsan járt a keze, mint a motolla, a lassúság nem az ő vérmérsékletét jellemezte. Kiszabadította a cipőkrémet a fém fedél alól a dobozon lévő kis kallantyúval és keskeny kefével vagy a mutatóujjára tekert kis ruhadarabkával egyenletes rétegben felkente mindkét cipőre a pasztát. (...) Nem tárgyak voltak a kezében, hanem az övéi, melyeknek ismerte a sarkát, az orrát, a nyelvét, a cipőfűzőt is. (...) Végig mosolygott, elégedetten. (...) A bal kezére húzott cipőt fényesítés közben forgatta, emelte maga felé változó szögekben, vagy épp távolabb tartotta, és közben hunyorogva figyelte, méricskélte, merre csillog a legkevésbé, hol kell dolgozni még a kefével a bőrön. Időnként közel vitte magához, ’ráhuholt’ (rálehelt), és újra nekiesett a kefével, hogy még fényesebb legyen. Ha ez is kevés volt, még picit köpött is rá, télen még hagymával is fényesítette! Utolsó simításként következett a puha rongy, mellyel már óvatosan bánt, mintha üveg volna a rongy alatt. Ennek köszönhetően nem csak a fényesség lett egységesebb, hanem lecsendesedtek apám mozdulatai is. Tükörként csillogva kerültek le kezéről a lábbelik, s minden alkalommal úgy fejezte be, hogy maga elé tartva egymás mellé fogta őket, és elégedetten nyugtázta a jól végzett munka jutalmát.”

A szerző, Czibak Ilona Mézeskalács szív tükörrel című könyve a némiképp átalakult-átalakítottan újjászületett (?) Magyarország felfedezése-sorozat friss da-

rabjaként látott napvilágot (IAT Kiadó, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Bp.,2024). A magyarországi cigányság komolyabb legújabbkori ábrázolásának – túl Jókai Cinka Pannáján, Gárdonyi Géza Sárközijén vagy akár a kollektíve megénekelte Dankó Pistán – igen tanulságos históriája van. „A cigány is a magyar nép egyik alakja, mert annyira hozzánőtt már ehhez a földhöz, s eleve föl kell tennünk, hogy azon írók, akiknek munkáiban megtaláljuk a cigány alakját, a leghatározottabb fogékonysággal bírtak a népiesség iránt” írta már 1912-ben Fleischmann Gyula *A cigány a magyar irodalomban* című – nyugodtan mondhatjuk – alapművében. 1956 után, a nemlétezés propagandáján nagynehezen túljutni kezdvén, az „újmagyarokból” újra cigányokromák lettek, majd Bari Károly és Lakatos Menyhért modern literatúránkba robbanásával párhuzamosan, illetve nem sokkal őket követően a valóságirodalom is foglalkozni kezdett a hazai cigánysággal, előbb Csalog Zsolt emlékezetes-híressé lett, erőteljesen szociografikus életút-interjúi, majd éppen a Magyarország felfedezése sorozatban 1988-ban Diósi Ágnes *Cigányút* című munkája, később – 2008-ban, illetve 2012-ben – ugyanitt Romano Rác Sándor *Cigány sor*, illetve Szuhay Péter *Sosem lesz cigányország* című művei. Hogy mi most mégis kissé hátrább ugrunk vissza az időben és Lakatos Menyhért annak idején látványosan nagy visszahangot keltett prózai művét, a *Füstös képek*-et vesszük utólagos górcső alá, annak oka kettős: részint a cigány szerzőtől származó, egyéni ízű, szépirodalmi jellegű és igényű alkotások, másrészt az irodalmi ábrázolásban fellelhető mélyebb és a hangsúlyosan a valóság-irodalom irányába mutató – olykor éppen Czibak Ilona munkájában is jelen lévő – általánosabb érvényű néplélektani, a köztudatot is formálni képes aspektusok összefüggérendszeré miatt.

Nagybetűs irodalmi eseménynek számított 1975-ben, midőn „az első cigányregény” – sok egyéb mellett ilyenképpen is aposztrofálták – , Lakatos Menyhért *Füstös képek* című alkotása napvilágot látott. Őszintén szólva, jelentőségét derekasan próbálták is felfújni-pumpálni, kellő hátszéllel – úgy ajánlották például, hogy „a magyar irodalom gyöngyszeme”, amely „szinte dokumentum hitelességgel tárja elénk a cigányok életét. Elementáris erővel, drámai feszültséggel jeleníti meg a romák mindennapi küzdelmét: az éhséggel, a szegénységgel, a hideggel, az emberi gyűlölettel”, s a cigány világot a teljesség igényével bemutató mű „ma már fogalomává vált a cigányságot kutató szakemberek körében”, megjelenésekor pedig „sokkolta a cigány és nem cigány olvasókat egyaránt”. Lakatos Menyhértet a cigány próza megteremtőjének nevezik ki, a *Füstös képek* pedig, schwarz auf weiss, a magyarországi cigányság Száz év magánya, „írói bravúr, egy eddig ismeretlen világ belső viszonyait feltáró írásmű. Egyszerre mindegyik, de leginkább korrajz. A *Füstös képek* a cigányok vad és mégis emberi viszonyainak, kapcsolatainak bonyolult összessége.” Mai szemmel ítélkezve alighanem meg kell állapítanunk,; noha kétségkívül vannak helytálló, teljességgel érvényes megállapítások a korabeli dicsőítés-özönben – a *Füstös képek* egyenetlensége, tagolatlansága-szerkesztetlensége, időnkénti monotoníája és mindvégig enyhén katikusnak ható „ömleny-jellege” ugyanúgy regisztrálandó, mint az alkotás olykor szociografikus, olykor lírai értékei, eredeti nyelvi és képi megoldásai. Pontos az Új

Tükör egykori kiválóságának, Szász Imrének megállapítása: valóban „ez az első cigány tárgyú regény, amelyet belülről írtak, a sorsközösség élményéből. Dús életanyag, különös, idegen világ, amelyről legfeljebb sejtelmeink, vázlatos ismereteink voltak. Lobogó indulatok, érzelmek, egy törzsi jellegű társadalom archaikus szokásai, törvényei, mitológiája. Nagyon gazdag könyv... új szín irodalmunkban.” Csakhogy, igen, helyénvaló az észrevétel: a „cowboyos cigányromantika” a „stiláris közhelyek”, és főképp: „szerkesztetlensége, a jelentékeny és jelentéktelen epizódok túlhalmozása (...) homályossá, ködössé teszi az egészet”. Ezek után – hát még ha mindehhez Bari Károly (időben nagyjából a Füstös képek-kel azonos időszakra datálható) lírájának egészét is hozzázámítjuk (aminek meghatározó jellegű geneziséről például felfedezője, Domokos Mátyás igen elgondolkodtatóan azt írta, hogy a fogadtatás körülményei „megtévesztően csillogó aurával vonták be alakját: mintha a mesékből lépett volna elő, a népmesék cigány királyfiaként”, az életben is, a költészetben is alig elviselhető nyomás alá vetve – „költőnek jóformán meg sem született: máris ’jelenséggé’ vált”) – éppen arra volna szükség, hogy a hatás-ellenhatás örök törvényeként a hallgatás hosszú éveit után lávaként feltörő és burjánzó cigányromantikát és erősen túlzó roma „aroma-túltengést” kellő mértéktartással, ízléssel és arányérzékkel próbáljuk meg a helyére tenni a magyar szellemi életben (is). Akárcsak a nyócker hírhedt lett cigánylegényeit a megindító szépségű cigány muzsikus-világ Czibak Ilona édesapjához hasonló, nagyszerű alakjaival felváltani. Tobzódás és füstökép-ömleny helyett jöjjön a valóságirodalom hűvösen tárgyilagos és sokszor éppen így oly megragadó, szuggesztív, megnyerő ábrázolat-sorozata. Így és ezek révén érkezünk el a Czibak Ilona-i szociográfia méltatásakor a mértékadó, lényegi szempontokhoz.

Olyan ez a kötet, mint egy csöndes, halkszavú, szinte bocsánatkérően suttogó beszámoló-monológ, sok-sok emlékezéssel-történettel, visszafogottan és sallangmentesen, igazi „próza” egyszerűséggel, a hétköznapiak józan és mértéktartó gátjai közé igazított, megszokott ízek, szagok, hangulatok és képek együttesével – ezáltal képes az olvasói azonosulás megnyugtató értelmi és érzelmi érvényesülését világra segíteni. Ami már önmagában igen dicséretes teljesítmény – és ha vesszük, hogy a szerző gyakran kifejezetten érzékletes, plasztikus históriákkal örvendeztet meg bennünket – látszólag olyan „köznapi dolgok ígézetével”, mint a reggelítő a nagymosáson át az építkezésig ívelő foglalatoskodások – elégedetten konstatálhatjuk: lám, a szociográfia, hála a Fennvalónak (meg elszánt művelőinek!) eszközeiben, tematikáiban, közlésmódjaiban, megvalósítási variációiban kifogyhatatlan és kimeríthetetlen. Az a különleges, a maga egyediségében mégis valamiképpen mégis a miénknek érezhető íz, az a hétköznapi aroma, ami Czibak Ilona írásaiból kiérezhető: hitelességében – noha látszólag „csak” egy „úrjobb cigányi” „roma alsó középosztálybeli” univerzum krónikájának lapjait lapozgatja sorra végig velünk: többet és hatásosabban mutat, mint jó néhány okoskodó, statisztikákkal és fennen durrogó „tudományos” következtetés-félékkel ékes – és imígyen olvashatatlan – tanulmány-féle dolgozat. (Vagy amit annak próbálnak nevezni és eladni.) Emlékek, visszaemlékezések mögött félénk kiskutyákként meghúzódó, mély és komoly megfigyelések – egy szeretett és tolmá-

csolásában valóban szerethető világ képei – élükre állított tükörcserepek, szembeállítva sztereotípiákkal és idealizált vagy közhelyesített paneldarabokkal.

Úgy mondják, a természetes aroma ad valódi, eredeti, élvezhető ízt. Czibak Ilona úgy teszi elénk származását, életszemléletét, személyiségének megannyi női és neveltetési-környezeti meghatározottságát, hogy abban végső soron egyetlen érdemi tényező – a keresetlen, póz és hamisság nélküli természetesség, a tiszta emberség – az ősforrás, az eredendő alap, ha úgy teszik, az őselem: a humnaizmus – dominál. Ezért érezhetjük a magunkénak.

